

Hoe de middenklasse verweesd raakte

Hoe is het mogelijk dat de vvd, de kampioen van het vrijemarktdenken, in deze economisch zware tijd de grootste partij werd? En hoe moeten we de enorme groei van de pvv duiden, zo vraagt Marijke Linthorst zich af. Een sleutelrol speelt de middenklasse. De inzet en het verantwoordelijk gedrag van sociale stijgers worden onvoldoende gehonoreerd — ook door de PvdA.

MARIJKE LINTHORST

Sinds de verkiezingen van juni jongstleden is één ding duidelijk: als de Partij van de Arbeid deelneemt aan een nieuw kabinet, dan zal dat een kabinet zijn van partijen met ideologisch zeer uiteenlopende uitgangspunten. Een dergelijk kabinet zal bovendien voor een ongekend hoog bedrag moeten bezuinigen. Dit betekent dat alle partijen bereid en in staat zullen moeten zijn om over hun eigen ideologie heen te kijken.

Ook de PvdA zal dat moeten doen — niet alleen uit coalitie-overwegingen (de vvd zal nooit bereid zijn om de rekening uitsluitend of vooral bij de hogere inkomens te leggen) maar ook uit financiële noodzaak: alleen een lastenverzwaring voor de echt rijken zet te weinig zoden aan de dijk.

Los van de vraag of de PvdA aan een kabinet zal (kunnen) deelnemen, dwingt ook de verkiezingsuitslag zelf tot herijking van de ingenomen ideologische positie. Met name de volgende twee ontwikkelingen vragen om nadere overdenking.

Over de auteur Marijke Linthorst is redacteur van s&d.
Noten zie pagina 17

Hoe is het mogelijk dat in een tijd waarin als gevolg van de financiële en economische crisis het vrijemarktdenken zwaar onder vuur ligt, het de kampioen van de vrije markt is die als grootste partij uit de verkiezingsstrijd komt? En ten tweede: hoe moeten we de enorme groei van de pvv duiden? Als anderhalf miljoen mensen op deze partij stemmen, kan dat niet langer worden afgedaan als een proteststem van xenofobe, bange mensen. Beide fenomenen wijzen er naar mijn oordeel op dat er zwakke plekken zitten in onze eigen oplossingen en in de maatschappijvisie die daaraan ten grondslag ligt.

Met ons centrale uitgangspunt is niets mis: wij hechten aan onderlinge solidariteit, meestal vertaald in de zinsnede dat de sterkste schouder de zwaarste lasten moeten dragen. Maar wie zijn de sterkste schouder en hoeveel lasten kunnen zij dragen? De wereld waarin wij leven is oneindig veel gevarieerder en gedifferentieerder dan de wereld waarin onze beweging opkwam. Dat vereist dat wij 'oude' begrippen als solidariteit ook weten te vertalen naar deze nieuwe werkelijkheid.

11

De crux daarvoor ligt in onze visie op de middengroepen. Niet alleen uit sociaal-economische of strategische overwegingen (het behouden van draagvlak voor solidariteit), maar vooral uit ideologische overwegingen: de middenklasse is het symbool bij uitstek voor het geloof in vooruitgang; ontstegen aan de lagere klasse met de mogelijkheid om ooit, zij het misschien pas in komende generaties, tot de hogere klasse te gaan behoren.

In verschillende interne onderzoeken is al geconstateerd dat de PvdA het contact met de middengroepen is verloren. Tot nu toe proberen we dat contact te herstellen door preciezer te kijken hoe maatregelen voor de lagere inkomens uitpakken voor de middengroepen en eventueel de inkomensgrenzen op te trekken. Dat doet echter geen recht aan de onderliggende problematiek. Wij moeten niet alleen voor de lage inkomens willen zijn, we moeten ook van de middenklasse willen zijn. Op dit punt is de PvdA verwijderd geraakt van haar opdracht. De partij heeft weliswaar altijd (terecht) beklemtoond dat ieder dubbeltje een kwartje moet kunnen worden, maar op het moment dat deze opwaardering heeft plaatsgevonden bekommert zij zich niet meer om hen.

Het gevolg is dat de middenklasse jarenlang verweesd is geweest. En hoewel de vvd meer de belangen van de guldens behartigt — om in dezelfde terminologie te blijven spreken — hebben onze 'sociale stijgers' min of meer noodgedwongen hun heil gezocht bij de vvd en de pvv. Als wij het contact met de middenklasse willen herstellen, moeten wij opnieuw overdenken wat onze visie op de middenklasse is en waar wij steken hebben laten vallen.

12

EMANCIPATIE EN TROTS

In het milieu waarin ik ben opgegroeid, hadden alle ouders als belangrijkste drijfveer dat hun kinderen het beter moesten krijgen dan zichzelf. Dat 'beter krijgen' was op een vanzelfsprekende manier verbonden met 'je best doen'. Voor niets ging de zon op. Als je niet wilde leren, ging je maar werken.

Ergens in de jaren zeventig is de vanzelfsprekendheid dat je in eerste instantie zelf verantwoordelijk bent voor je bestaan verdwenen. Waarschijnlijk heeft dit te maken met kritische kanttekeningen die in de jaren zestig bij de heersende gezagsverhoudingen werden geplaatst. Plichten werden, soms terecht, ter discussie gesteld; rechten werden steeds belangrijker gevonden. Ik herinner mij discussieprogramma's over het recht om als ontvanger van een uitkering verschoond te blijven van de sollicitatieplicht.

'Oude' begrippen als solidariteit moeten we vertalen naar een nieuwe werkelijkheid

'Bewust baanlozen', zo was de gedachtegang, leverden ook een belangrijke bijdrage aan de samenleving — wellicht nog méér dan mensen die een 'dom baantje' vervulden. Links, ook de PvdA, ging hier voor een groot deel in mee. Dat was om twee redenen een cruciale fout.

In de eerste plaats getuigde deze redenering van een zekere arrogantie. En in de tweede plaats werden hiermee de erkenning van en waardering voor de eigen inzet om hogerop te komen, aangetast. De arrogantie manifesteerde zich in de rechten die men zichzelf toekende. Groepen mensen vonden dat zij recht hadden op financiële ondersteuning waarbij zij zelf uitmaakten of, en zo ja welke, tegenprestatie zij daarvoor wilden leveren. Maar de arrogantie had ook betrekking op de maatschappijvisie die je binnen 'links' aanhing. Tegenwoordig wordt het kabinet-Den Uyl gezien als het meest progressieve kabinet ooit, maar ten tijde van zijn functioneren was de kritiek hierop, juist in linkse kringen, fors. Het was het kabinet van de kleine stapjes en de smalle marges. Daar maakte je geen revolutie mee. Het dédain tegenover de kleine stapjes betekende, bedoeld of onbedoeld, ook dédain tegenover de mensen die daar blij mee waren omdat het hun positie verbeterde.

Het zou mij niet verbazen als de weerstand tegen de ‘Haagse elite’ en de *Telegraaf*-retoriek rond de ‘hardwerkende Nederlander’ hierin hun voedingsbodem vonden.

Toen ik 19 was werd mijn vader, een weduwnaar met zes kinderen, ernstig ziek. Dat was niet alleen emotioneel, maar ook financieel een ramp. Mijn vader was zelfstandig schoenmaker. Voor het wegvallen van zijn inkomsten bestond geen andere voorziening dan de bijstand. Die was in 1971 buitengewoon sober. Elke week maakten we een lijstje met wat we iedere dag zouden eten. Dat haalden we bij wat toen de goedkoopste supermarkt was. Van alles wisten we exact de prijs. Als het lijstje klaar was telden we de bedragen op en dan begon het schrappen. Net zolang tot het totaalbedrag gelijk was aan wat we te besteden hadden. We reddden het zolang er niets stuk ging. Toen kwam, in 1973, het kabinet-Den Uyl. Dat kabinet maakte het verschil tussen leven en overleven. Het was nog steeds geen vetpot, maar we hadden een stuk minder zorgen. We konden de handdoeken vervangen toen dat nodig was.

Niet minder belangrijk was de afname van de erkenning van (en waardering voor) het belang van eigen inzet. De doelstelling van de PvdA als brede volkspartij zou moeten zijn: mensen in waardigheid kansen bieden. Die kansen kunnen per definitie niet losstaan van de eigen inzet van mensen. Trots zijn op de bereikte resultaten is daar een onlosmakelijk onderdeel van. Het belang hiervan hebben we uit het oog verloren. Niet alleen zijn we vergeten onze successen te vieren, zelfs het woord ‘trots’ heeft een tijd lang een negatieve connotatie gehad.

Daarmee werd de PvdA een partij voor de kansarmen, terwijl wij een partij zouden moeten willen zijn met een bepaalde maatschappijvisie: wij staan een samenleving voor waarin iedereen, ongeacht zijn of haar afkomst, kansen krijgt. Dat ideaal spreekt ook mensen met midden- en hogere inkomens aan. Die zouden zich dus ook bij ons thuis moeten voelen. Maar dan moeten we hun wel iets te bieden hebben.

DOORGESCHOTEN GELIJKHEIDSDENKEN

Bovengenoemde ontwikkelingen leidden tot een doorgeschoten ‘gelijkheidsdenken’. Iedereen moest niet alleen de kans krijgen een kwartje te worden, nee, iedereen had het recht een kwartje te worden. Op grote schaal werden voorzieningen in het leven geroepen die voor iedereen gelijkelijk toegankelijk waren, ongeacht de materiële, fysieke en geestelijke uitgangspositie; en ongeacht de eigen inzet.

In S&D 2010/4 wijzen Sadik Harchaoui en Rienk Janssens erop dat dergelijke generieke voorzieningen een effect kunnen hebben dat haaks staat op het beoogde doel.¹ Omdat algemeen toegankelijke voorzieningen kostbaar zijn, dreigt het risico dat op de hoogte van de voorzieningen bezuinigd moet worden. De mensen die deze voorzieningen het hardst nodig hebben, komen er daardoor bekaaid vanaf.

De ontwikkeling die Harchaoui en Janssens schetsen is inderdaad op een aantal terreinen zichtbaar. Zo daalde de in 1986 ingevoerde basisbeurs van f 605 (ongeveer € 275) naar iets meer dan € 266 in 2010. Rekening houdend met de gestegen prijzen in deze periode is dat een forse verlaging, die het karakter van de basisbeurs wezenlijk heeft aangetast. Waar een student in 1986 van de basisbeurs kon leven, is dat in 2010 onmogelijk.

Mensen in waardigheid kansen bieden moet ons doel zijn — maar niet los van hun eigen inzet

13

De auteurs pleiten ervoor voorzieningen alleen nog toe te kennen aan degenen die deze het hardst nodig hebben. Het is een op het eerste gezicht sympathieke stellingname, die lijkt voort te vloeien uit de sociaal-democratische opvatting dat de sterkste schouders de zwaarste lasten moeten dragen. Toch zijn bij deze redenering de nodige kanttekeningen te plaatsen.

Om te beginnen maken Harchaoui en Janssens geen onderscheid tussen de verschillende vormen van gelijke behandeling. Daardoor worden problemen als de onterechte toekenning van ww- of wao-uitkeringen, de toegankelijkheid van voorzieningen voor Voor- en Vroegschoolse Educatie (vve) en de betaalbaarheid van de aow allemaal op een hoop gegooid.

Aan het pleidooi om overheidssubsidies alleen nog gericht en specifiek te verstrekken aan diegenen die deze ook echt nodig hebben kleven bovendien twee grote risico's. Het eerste risico is dat het draagvlak voor de voorzieningen wordt uitgehold. Dit draagvlak is alleen langdurig verzekerd als de voorziening gebaseerd is op een combinatie van solidariteit en welbegrepen eigenbelang. Dat wil zeggen dat mensen bereid zijn om anderen, ook onbekenden, (financieel) te ondersteunen als die dat nodig hebben, maar dat zij op hun beurt er ook van op aan moeten kunnen dat als zij ondersteuning nodig hebben, zij die ook zullen krijgen. Er moet sprake zijn van enige wederkerigheid.

Het tweede risico is dat collectieve voorzieningen 'tweederangsvoorzieningen' worden. 'A service for the poor is a poor service.'² Dit betekent dat collectieve voorzieningen waarvan we vinden dat iedereen er gebruik van moet kunnen maken, óók aantrekkelijk moeten blijven voor degenen die daar niet per definitie op zijn aangewezen.

RANDVOORWAARDEN EN CRITERIA

14 Gelukkig zijn de meeste Nederlanders nog steeds bereid om solidair te zijn met degenen die het minder goed getroffen hebben. Maar solidariteit is niet ongeclausuleerd — en is dat overigens ook nooit geweest. Om het draagvlak voor voorzieningen bij de middengroepen te behouden, moet daarom ten minste zijn voldaan aan twee randvoorwaarden. De eerste is, zoals gezegd, dat er sprake moet zijn van enige vorm van wederkerigheid. Dat impliceert dat het niet verstandig is uitsluitend voorzieningen te treffen voor specifieke doelgroepen. De andere

voorwaarde is dat mensen de overtuiging hebben dat hun bijdragen op de juiste plek terechtkomen. Misbruik van voorzieningen moet dus altijd hard worden aangepakt.

Bij voorzieningen die voor iedereen gelijk toegankelijk zijn, zal er altijd een spanningsveld blijven bestaan tussen de kosten van de voorziening en het niveau van de voorziening dat minimaal vereist is voor degenen die daar

Het woord 'trots' heeft lange tijd een negatieve connotatie gehad

volledig op zijn aangewezen. Van sommige voorzieningen, zoals het basisonderwijs en het openbaar vervoer, staat de gelijke toegankelijkheid niet ter discussie. Wie met de trein comfortabeler of sneller wil reizen kan daarvoor kiezen, maar de basis van het spoorweganetwerk staat voor iedereen open tegen dezelfde prijs. Het feit dat ook een miljonair op zijn treinkaartje gesubsidieerd wordt (als hij de trein al zou nemen) weegt niet op tegen de wens dat het openbaar vervoer voor grote groepen mensen aantrekkelijk moet zijn.

Over andere voorzieningen, zoals de basisbeurs voor studenten, de kinderopvangtoeslag of de aow, wordt verschillend gedacht. Speelt bij de beoordeling van de specifieke positie van studenten vooral het feit dat zij studeren (en in die zin een gelijke positie innemen), of is ook de sociaal-economische achtergrond van studenten relevant? Brengt het hebben van kinderen voor iedere inkomensgroep specifieke lasten met zich mee of is hier sprake van een keuze die, net zoals de aanschaf van een auto, zelf bekostigd moet worden? Uiteindelijk is de vraag of deze voorzieningen voor iedereen toegankelijk moeten zijn of beperkt moeten worden tot een specifieke groep, een politieke keuze.

Bij het maken van deze keuze, kunnen de volgende drie vragen houvast bieden:

- > Is er sprake van specifieke omstandigheden?
- > Draagt gelijke toegankelijkheid bij aan de kwaliteit van de voorziening?
- > Stimuleert de vormgeving van de voorziening de eigen inzet van mensen?

Specifieke omstandigheden

Sommige mensen hebben een extra steuntje in de rug nodig om in een uitgangspositie te komen die vergelijkbaar is met die van anderen. Een drempelloze woning is misschien voor meerdere mensen aantrekkelijk, maar voor een rolstoelgebruiker is het essentieel. Rolstoelgebruikers moeten dus een beroep kunnen doen op een bijdrage voor het aanpassen van hun woning, voor andere mensen geldt dit niet.

Kwaliteit van de voorzieningen

In het geval van bijvoorbeeld het recht op een AOW-uitkering is sprake van objectief vergelijkbare omstandigheden (mensen moeten 65 jaar of ouder zijn en een bepaalde periode in Nederland hebben gewoond). Bovendien draagt de gelijke toegankelijkheid hiervan bij aan de kwaliteit van de voorziening. Voor een aantal mensen is de AOW de enige oudedagsvoorziening die zij hebben. Maar ook voor mensen met een aanvullend pensioen vormt de AOW een substantieel onderdeel van hun oudedagsvoorziening. De hoogte van de AOW-uitkering is bepalend voor de aanvullende pensioenvoorziening die zij moeten treffen. Ook de hogere en middeninkomens hebben dus direct belang bij een adequate AOW-regeling. Bovendien draagt de algemene toekenning van de AOW-uitkering ertoe bij dat mensen zich realiseren hoe hoog of laag het bedrag is waarvan mensen die alleen AOW hebben, moeten rondkomen.

Voor een voorziening als de basisbeurs ligt dit anders. Waar een AOW-er niet kan bijlenen als zijn uitkering onvoldoende is om van rond te komen, kan een student dit wel. Toch schuilen er ook risico's in het afschaffen van de basisbeurs. Als veel studenten terugschrikken voor een lening en daardoor bijvoorbeeld geen masteropleiding meer volgen, bijt de regeling in

haar eigen staart. Niet omdat de kwaliteit van de voorziening vermindert, maar omdat de doelstelling waarvoor de voorziening in het leven geroepen is (een zo hoog mogelijk opgeleide bevolking) in gevaar komt. In dat geval zou het denkbaar zijn dat de basisbeurs onderdeel wordt van een sociaal leenstelsel, waarbij deze in geval van goed presteren wordt omgezet in een gift, zoals dat vroeger het geval was.

Daarmee komen we aan het laatste criterium.

Verantwoordelijk gedrag

Veel van onze voorzieningen straffen het nemen van verantwoordelijkheid af. Een goed voorbeeld is de vermogenstoets. De bekendste vermogenstoets is die bij opname in een verzorgings- of verpleegtehuis. Op het eerste gezicht lijkt het volstrekt logisch dat mensen met een vermogen dit eerst moeten aanspreken, alvorens zij aanspraak kunnen maken op financiële ondersteuning uit collectieve middelen. Waarom zou de samenleving moeten opdraaien voor de kosten van de verzorging, terwijl de kinderen van deze mensen later een flink vermogen erven? En toch wringt hier iets.

Wat te denken van mensen die er een eer in stellen hun 'eigen broek op te houden' en daarom geld opzijleggen voor onverwachte tegenvallers? Zij moeten hun spaargeld eerst aanspreken, terwijl mensen die niet zo gedisciplineerd waren in aanmerking komen voor financiële tegemoetkoming.

Nog schrijnender werkt de vermogens- toets bij de kwijtschelding van gemeentelijke belastingen en heffingen. De meeste gemeenten hanteren een bovengrens van € 2.000 tot € 3.000 eigen vermogen voor kwijtscheldingen. Ook dat lijkt logisch. Waarom zou je mensen belastingen kwijtschelden als zij over voldoende middelen beschikken? Maar wat te denken van een bijstandsgerechtigde die weet dat hij op afzienbare termijn moet verhuizen en daarom geld opzij probeert te leggen voor de noodzakelijke kosten van bijvoorbeeld nieuwe vloerbedekking? Als hem dat lukt, komt hij niet meer in aanmerking voor de kwijtschelding. De wijze waarop wij daar

als partij mee omgaan beperkt zich meestal tot het optrekken van de toetsgrens. Maar dit doet geen recht aan het onderliggende gevoel van onrechtvaardigheid. Het voelt als het afstraffen van verantwoordelijk gedrag.

Natuurlijk mag het nooit zo zijn dat wie geen mogelijkheden heeft gehad om geld opzij te leggen in de kou komt te staan. Maar wat hier wringt is dat niet gekeken wordt naar de vraag

Als eigen inzet niet gehonoreerd wordt, heeft het ook weinig zin om je in te spannen

of iemand de *mogelijkheid* had om zelf initiatieven te ontplooiën, maar puur naar de vraag óf hij dat gedaan heeft. Wie met veel moeite een spaarpotje heeft gevormd, wordt over dezelfde kam geschoren als iemand die zonder een centje pijn een groot bedrag opzij kan zetten; wie best iets had kunnen sparen, maar dat nooit gedaan heeft, geniet dezelfde faciliteiten als degene die daar echt niet toe in staat is geweest.

Zonder differentiatie is het moeilijk vast te stellen welke schouders hier de zwaarste lasten zouden moeten dragen. Die differentiatie zou bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een variant op het middellood.³

Verantwoordelijk gedrag wordt op tal van terreinen afgestraft — niet alleen bij de toekenning van voorzieningen. Neem de beperking van de groei van het speciaal onderwijs. In de jaren negentig groeide het speciaal onderwijs uit zijn voegen. Sommige scholen bleken de leerlingen die extra aandacht nodig hebben wel erg gemakkelijk door te verwijzen naar het speciaal onderwijs. In plaats van dat deze scholen hierop werden aangesproken, werd het aantal leerlingen dat mocht worden doorverwezen naar het speciaal onderwijs gemaximeerd op 2% en werd er een voor alle scholen geldende zwaardere indicatiestelling

ingevoerd. Dit leidde tot veel onbegrip: het duurde langer voor kinderen op de juiste plek terecht kwamen en het gevoel overheerste dat de goede scholen onder de kwade scholen moesten lijden.

Voor een deel is hier sprake van politieke lafheid. Het is veel gemakkelijker om algemene maatregelen te treffen dan de feitelijke boosdoeners aan te spreken en aan te pakken. Maar deze lafheid heeft een serieus maatschappelijk effect. Als eigen inzet niet gehonoreerd wordt, heeft het ook weinig zin je om ergens voor in te spannen. Dit raakt het fundament van onze beweging.

HERIJKING VAN ONZE VISIE

Natuurlijk is het buitengewoon ingewikkeld om rekening te houden met specifieke omstandigheden. Willekeur en discriminatie liggen al snel op de loer. De angst om mensen op oneigenlijke of onrechtmatige gronden verschillend te behandelen mag er echter niet toe leiden dat er helemaal geen onderscheid meer mag worden gemaakt. In de eerste plaats omdat het onrechtvaardig is om ongelijke gevallen gelijk te behandelen. In de tweede plaats omdat het ertoe leidt dat mensen het gevoel krijgen dat het niet uitmaakt wat zij zelf aan inzet leveren omdat iedereen uiteindelijk toch over één kam geschoren wordt. De terechte frustratie van veel Nederlandse jongens van Marokkaanse herkomst is daar een voorbeeld van.

Toen ik in 1978 afstudeerde, was het onder studenten van mijn faculteit een gangbare opvatting dat je daar vooral niet te veel ophef over moest maken. Je hoefde echt niet naar de diploma-uitreiking, je kon de bul ook laten opsturen. Trots op het feit dat je de studie had afgerond, was al helemaal buiten de orde. Ik vond dat stuitend. Mijn ouders waren op dat moment beiden overleden. Maar zolang ze leefden hadden zij zich drie slagen in de rondte gewerkt om ons meer kansen te bieden dan zij zelf ooit hadden gehad. Mijn doctoraalexamen was hun succes. Dat liet ik hun én mij niet afnemen.

De noodzakelijke bezuinigingen in de komende decennia dwingen tot een herijking van het sociaal-economisch beleid. Draagvlak voor bezuinigingen zal er alleen zijn als deze als rechtvaardig worden ervaren: eenieder draagt naar vermogen bij. Dat vermogen zal breder gedefinieerd moeten worden dan alleen de actuele financiële mogelijkheden van mensen.

Er zal ook oog moeten zijn voor de eigen verantwoordelijkheid die mensen willen nemen

en de inzet die zij daarbij betrachten. Dat is geen eenvoudige operatie. Maar het biedt ons wel de kans tot een herijking van onze sociaal-culturele grondslag. Wij moeten een partij willen zijn die mensen in waardigheid kansen biedt, oog heeft voor verschillen, eigen verantwoordelijkheid honoreert en trots is op successen. Als we daarin slagen, zal de aansluiting met de middenklasse zich vanzelf herstellen.

Noten

- 1 Sadik Harchaoui en Rienk Janssens, *Rechtvaardigheid als richtsnoer*, S&D 2010/4, p. 30-35.
- 2 Jack Tizard, 1975.
- 3 Het middelloon is het gemiddelde loon dat iemand gedurende zijn werkzame leven verdiend heeft en dat door pensioenfondsen gehanteerd wordt om de hoogte van het recht op pensioen vast te stellen. Een soortgelijke berekening zou gehanteerd kunnen worden om vast te stellen of er recht bestaat op (gedeeltelijke) vrijstelling van de vermogenstoets.